

ІСЛАМ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ КРИМУ

Характерною особливістю функціонування ісламу як релігії в наш час є все більша його глобалізація і політизація, зростання впливів на суспільне життя багатьох країн його ортодоксальних структур, виявів нетерпимості щодо інаквовіруючих. Це знаходить своє вираження в наступному:

1. Мусульманський спосіб життя все більше приходить в конфлікт з тими формами духовності та життєдіяльності, які постали в суспільстві постмодерну. Проте останні не є також християнськими, як це часто їх прагнуть кваліфікувати у мусульманському світі. Віднісши в такий намір той спосіб життя, який утвердився переважно в молодіжному бутті за умов постмодерну, до неприйнятних для нього виявів християнської цивілізації, іслам із-за цього вступає в конфлікт з християнством у різних його конфесійних виявах як із світом невірних, світом спокуси до гріха.

2. Подаючи всі інші релігійні вірування як еретичні, хибні людські витвори, іслам нині в різних регіонах світу практично відкрито й гостро конфліктує зі всіма конфесіями, навіть одновірцями з інших своїх же течій. Останнє особливо нині вивляється в Іраці. Обстоюючи право на свободу свого буття у всіх країнах світу, іслам водночас не допускає свободу віросповідань в країнах його державного закріплення. Найбільше іслам конфліктує в регіонах свого поширення з католицизмом, іудаїзмом та індуїзмом.

3. Хоч нині тяжко сказати щось конкретне про наявність в світі якогось одного центру мусульманства, який визначає, координує і спрямовує дії всіх земних інституцій ісламу, але ж при співставленні й аналізі «обґрунтованих» ісламом баталій в різних країнах, наявності певної синхронності у їх виявах все ж відчуваеш почерк якоїсь підспудної інституції-диригента, що прагне повсемісно ініціювати екстремістські дії мусульман у відповідь на будь-який негатив щодо ісламу (також часто кимось спеціально зініційований). Характерно, що цей екстремізм спрямовується переважно в напрямку християнства, країн з його домінуванням, а

* Д.філос.н., проф., заступник директора – керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

не іудейства, хоч конфлікт мусульманства з останнім мав би бути домінуючим. Лідерство протидії ісламському світу, поширенню мусульманства перебирають на себе з підготвуванням до цього єврейського лобі США, прагнучи водночас повернути (правда, безрезультатно) до цього і європейські країни, Євросоюз. В разі підтримки й успіху об'єднавчої антимусульманської місії США світ мав би протистояння двох цивілізацій – християнства та ісламу. Такий розвиток світового співтовариства не сприйняла європейська демократія при активній і виваженій підтримці її в цьому покійного Папи Івана Павла II.

4. Підспудно зніційовані екстремістські й терористичні дії ісламістів тримають в напрузі весь світ, спричиняють локальні військові конфлікти, а зрештою - травмують буття цілих народів. Живий приклад цього – Афганістан, Югославія, Ірак. На черзі – Іран і Сирія. При цьому, не рахуючись із наслідками й міжнародно визнаними нормами співжиття, в ці конфлікти необдумано і непрогнозовано включаються США, які поступово перетворюються у світового жандарма, чим справедливо зорієнтували на себе негативну громадську думку цивілізованого світу.

5. На теренах міжконфесійного протистояння, до якого активно прилучений іслам, з'являються політичні суб'єкти – діячі типу Бен Ладена, міжнародні організації, а то й окремі держави, які прагнуть перебрати на себе роль провідника-носія ідеї світового ісламського панування, а то й ініціатора утворення якогось світового халіфату.

Чи позначається стан світового ісламу якимось на реаліях політичного і релігійного життя в Україні? При відповіді на це питання треба виокремити загальноукраїнський і локально-кримський рівні.

Україна загалом налаштована толерантно щодо мусульманського світу, не має якихось і в чомусь загострених відносин із країнами ісламу. Вона виявляє виважену підтримку інтересів цих країн під час вирішення їх долі у різних міжнародних інституціях. Не підспівуючи міжнародному сїонїзму і виявляючи водночас певну байдужість до антисемітських чи антиїзраїльських витівок різних громадських спільнот, держав чи інституцій, Україна тим самим зберігає рівновіддаленість свого буття у світовому співтоваристві і в такий спосіб толерантизує міжконфесійні відносини у світі. Проте, з певною оглядкою на Ізраїль (і це особливо виявилось в рік президентства В.Ющенка), Україна не йде на налагодження навіть вигідних для себе контактів,

зокрема в енергетично-паливній сфері, з країнами мусульманського світу.

Нині з існуючих чотирьох релігійних центрів ісламу України жодний з них не репрезентує всіх мусульман нашої країни, а відтак не може офіційно й одноосібно виступати від їх імені ні перед нашою державою, ні перед інституціями зарубіжжя. Іслам України в релігійному житті світу взагалі не чуто.

Що стосується локального рівня – Криму, де компактно зосереджена, як для України, найбільша мусульманська умма, то ситуація тут, судячи з інформацій преси і особистих бесід, не є простою. Ускладнюють її цілий ряд чинників, а саме:

1. Певна довільність і волонтарність у сфері державно-церковних відносин, коли владою АРК явно фаворизується Московсько-Православна Церква і в різний спосіб обмежується діяльність інших конфесій і церков. Це веде до радикалізації тут ісламу, сприяє консолідації тих мусульман, які зорієнтовані на ідеї побудови на півострові мусульманської держави. Кількість прихильників цієї ідеї, як зазначає заступник голови Комітету з питань релігій республіканського Кабміну А.Булатов, особливо серед молоді, неухильно зростає. [Булатов А. Міжконфесійний дискомфорт: торжество розуму сподівання на Бога // Голос Криму. – 2005. - № 47]. Реєструючи неспідпорядковані ДУМК релігійні спільноти, кримська влада в такий спосіб вносить розкол в мусульманське життя Автономії. А оскільки ці релігійні структури, що є нетрадиційними для кримського ісламу, найчастіше виявляють мусульманський радикалізм, то це сприяє формуванню серед громадськості півострова негативної громадської думки щодо мусульман загалом.

2. Ситуація у сфері міжнаціональних і міжконфесійних відносин, переважно російської та кримськотатарської спільнот, московсько-православних і мусульман, яка є такою, що знаходиться на межі появи силових методів їх розв'язання, з'явлення в автономії міжнаціональної чи міжрелігійної війни. Московське Православ'я за підтримки обласної влади проникло практично у всі організації багатоконфесійного кримського суспільства, зокрема в дошкільні і шкільні заклади, військові частини і в'язниці, діє там нібито від імені всіх релігійних спільнот Автономії, а насправді насаджує там свою російсько-православну ідеологію (Там само). Дійшло до

того, що десь 40% кримських студентів під час соціологічного опитування їх заявили про необхідність виселення кримських татар із півострова, 20% їх виявили байдужість щодо цього. Кримська преса в масі своїй також просякнута антимусульманськими настроями. Ось деякі з них: «Коран говорить: убей!», «Вандалы наругались над православной святыней», «Нас распяли на наших же крестах» та ін.

3. Невирішеність питання земельних наділів репатріантів, реституції майна релігійних спільнот, зокрема мусульман, які претендують на 80 тисяч будинків, бібліотеки, ряд мечетей, кладовищ, азизів (священних об'єктів) тощо. Значна частина кримських татар розселена по півострову дисперсно, але є біля 300 поселень компактного їх проживання. Проте з 1989 року, тобто початку повернення кримських татар на батьківщину, більше третини їх не забезпечені водою, в 25 немає постійної електрики, рівень газифікації і забезпечення дорогами із твердим покриттям становить біля 5-8% від необхідного. За рахунок побудованого житла забезпечено лише 12,5% тих татар, які повернулися на батьківщину. Зареєстровано 6100 сімей, які стоять на черзі з отримання житла. Різними видами праці в Криму зайнято біля 66 з 262 тисяч кримських татар. На рідній мові навчаються діти лише в 15 школах, а там їх всього 4170, що становить лише десь одну десяту дітей шкільного віку. Йде інтеграція кримськотатарської молоді в російське суспільство, а зрештою – зникнення самої нації. [Доклад председателя Меджлиса М.Джемилёва на четвертой сессии IV Курултая крымскотатарского народа. – Симферополь, 2005. – С. 14-16].
4. Партія регіонів, яка нині очолює представницьку владу Автономії, за останні п'ять років втратила багато зробленого раніше для кримських татар, чим формує негативну думку у цього народу щодо України. Не працює Міжнаціональна рада, тихо померла Асоціація національних громад, яка раніше успішно діяла при Верховній Раді АРК. Багато ЗМІ Автономії фактично розпалюють міжнаціональну і міжконфесійну ворожнечу, спотворюють у вигідному для російського етносу ракурсі історію, ображають національні почуття кримчан різних національностей. Не вирішене питання повного повернення і облаштування кримських татар на їх історичній батьківщині, хоч була програма зробити це протягом 10 років і

на неї було витрачено більше мільярда гривень. Репатріація кримських татар проведена лише на половину. Наявна в Автономії антитатарокримська кадрова політика, антитатарокримська (а заодно й антиукраїнська) освітня зорієнтованість влади.

5. Наявність сепсесіоністського конфлікту етнополітичного і етноконфесійного характеру, коли протилежні орієнтації можуть взагалі актуалізувати питання подальшої долі автономії Криму, а то й призвести до міждержавного протистояння України і Росії з підключенням до вирішення проблем міжнародних спільнот. Як зазначав у своїй доповіді на грудневій 2005 року сесії Курултаю М.Джемільов, істотним фактором в Криму є те, що понад 70% проживаючих тут російськомовних громадян налаштовані по-російськи, вбачають майбутнє Криму у складі Росії, негативно ставляться не лише до Меджлису кримськотатарського народу, а й взагалі до всіх кримських татар. М.Джемільов висловив жаль з приводу того, що в погоні за голосами росіян штаб «Нашої України» користувався формулою: «Щоб привабити російськомовний електорат, нам слід дистанціюватися від кримських татар, але в такій мірі, аби не втратити при цьому і їх голоси». [Там само. – С. 5-6].

Незаперечним фактом є те, що саме наявність на півострові кримськотатарського етносу, біля тисячі його мусульманських громад не дає можливості зреалізувати затію кримсько-російської спільноти, всіляко підтримувану імперіалістами Росії (в тому числі й невимовно її державним керівництвом), щодо включення Криму до Російської Федерації. Визначаючи нинішню позицію Росії з кримського питання, коли не вдалося в якийсь спосіб денонсувати документ хрущовських часів про передачу півострова до складу України, відомий російський політик Немцов зазначає: «З Україною не треба воювати. Україну треба купувати». Відтак треба міняти традиційні збройні війни, які велися в минулому заради загарбання чужих територій, на новітні – економічні, політичні, релігійні, що й активно зреалізовує Російська Федерація, для якої наявних (навіть не олоднених) земель мало, бо ж, як співається в російській пісні, «всё вокруг моё».

Росія вже так «скупила» Крим, що вважати його повністю українським не можна. Він є українським лише де-юре, але не де-

факто. По-перше, наявність Автономії, а відтак у неї і своєї Конституції і своєї специфічної місцевої влади виокремлює Крим в адміністративній структурі нашої країни, не робить його правовий статус аналогічний областям України. Владні структури Криму в той чи інший спосіб ігнорують київську владу, спонукають її міняти свої рішення щодо Криму на угоду проросійському керівництву Автономії (згадаймо принагідно зміщення з посади прем'єр-міністра Криму А. Матвієнка).

По-друге, російський капітал здійснює в Криму фінансову та інвестиційну інтервенцію, звідси витісняються далекозарубіжні інвестори. За різними джереламидесь 50-67% господарств півострова вже є російськими.

По-третє, в мілітарному плані Крим не є українським, бо ж українські збройні формування тут є незначні, а Росія має на півострові свій Чорноморський флот, розміщені в різних містах військові частини, а в додаток - ще й проросійські козаці формування, спільноти скінхедів. Як зазначає М.Джемільов, в Криму «продовжують існувати і ресструються все нові і нові російські напіввоєнізовані формування, що називаються «козацькими» і є по суті бандитськими угрупованнями, головною функцією яких є спроба залякати кримських татар (та й українців – А.К.), які борються за свої права». [Там само. – С. 16]

По-четверте, більшість громадян Криму є етнічними росіянами, наявний тут значний прошарок зросійщених українців і громадян різних національних меншин, які не сприймають українськість. Українська громада Криму не є організованою і поводить себе тут в переважній більшості у руслі малоросійства. Як відзначає турецький політолог Ізмаїл Айдингюн, «незважаючи на надто обережне відношення багатьох українців до кримських татар, не буде великою помилкою висловити наступну думку: більшість українців сприймають їх за своїх природних союзників у протистоянні росіянам і як на етнос, на який можна покластися при сприйнятті Криму як частини України. У будь-якому випадку відношення і заяви Меджлісу повністю відповідають очікуванням українців з питання цілісності їх держави» [Айдынгюн Исмаил. Крымские татары: конфликт или стабильные отношения между русскими жителями полуострова и украинцами? // Россия и мусульманский мир. -2005.- № 3. – С.69].

По-п'яте, не працюють на єдність з Україною владні структури Криму – його фактично проросійська Верховна Рада,

уряд, особливо в останні місяці. В суспільне життя Криму ними практично не допускається будь-що українське. Так, організовано супротив відкриттю на півострові українських шкіл, на голодному пайку утримується українська преса, мусується питання кримсько-державності російської мови тощо.

По-шосте, кримська громадськість в переважній своїй більшості протистоїть входженню України в Євросоюз і НАТО й водночас виступає за більш активне прилучення її до СНД, за утворення якоїсь східнослов'янської федерації тощо.

На дестабілізацію в Криму працює ряд діючих тут партій. Насамперед тут слід звернути увагу на компартійців, які, ставлячи перед собою завдання «розвінчання всіх буржуазно-націоналістичних рухів», «важливим напрямком політичної роботи всієї партії» вважають свою «критичну увагу» щодо Меджлісу (Коммунист Крима. -2005. - №27). Всупереч очевидності, місцевий компартійний лідер Грач у своїх промовах подає Меджліс як «центр мусульманського екстремізму в Криму», «джерело міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів». [Там само. - 2005. - № 43]. Допомагає кримським росіянам у їх «боротьбі з ісламістами» УНА-УНСО. Водночас, всупереч Меджлісу і Муфтіяту Криму, активно обстоює на півострові ваххабістські настрої «Ісламська партія Криму».

Приймаючи у себе витіснених з Росії мусульманських екстремістів, партія допомагає їм у придбанні на півострові будівель. Вона також приймає чеченських нелегалів Під час пікетування російських представництв в Криму молодь партії виходить з гаслами «Русские умрут на земле Аллаха». На розкол кримськотатарського народу активно працює, діючи в Криму, Партія мусульман України. Хоч партія «Адалет» і співпрацює в дечому з Меджлісом, проте певну настороженість викликають її зв'язки із екстремістськими мусульманськими структурами Туреччини, зокрема діючою тут організацією «Сірі вовки». Не зовсім зрозумілою залишається природа діючої в Криму міжрегіональної організації «Аррайд», в структурі якої тут діє ісламська організація іноземних студентів «Архар». Хоч позитивної оцінки заслуговує її благодійництво серед обездолених кримських татар, підтримка, навіть фінансова, згідно спеціальної угоди Меджлісу кримськотатарського народу.

Загостренню внутріполітичної ситуації в Криму, пов'язаної з ісламським чинником, як вже вище зазначалося, сприяють надто

агресивні дії незначної за кількістю своїх членів партії «Хізб ут-Тахрір». Шляхом перекидання своїх послідовників з місця на місце вона затіяла спробу поміняти в ряді кримських мечетей, в тому числі і в центральній «Кебір Джамі» в Сімферополі, імамів, призначених ДУМК, на своїх. А оскільки місцева влада півострова діє не в особливій симпатії до Меджлісу і Муфтіяту, то при вирішенні колізійного питання хізбути одержували підтримку з боку прокуратури, навіть Комітету у справах релігій Автономії. Все це робилося з тією метою, щоб, як зазначав М. Джемільов, розділити кримських татар на «правильних» і «неправильних мусульман», «внести розлад в середовище нашого народу». Враховуючи світовий авантюрний досвід діяльності «хізбів», голова Меджлісу наголосив: «І ось ці аморальні, неосвічені й хуліганистичні люди прагнуть диктувати мусульманам – кримським татарам свій світогляд і видавати при цьому себе за носіїв вищої істини... Нам потрібно знати, яку несуть небезпеку закинуті до нас ганебні й позбавлені здорового глузду псевдо ісламські, спрямовані на дискредитацію ісламу секти та організації». [Там само. – С. 23].

Духовне Управління мусульман Криму не має ніяких відносин з партією «Хізб ут-Тахрір». Муфтії Е.Аблаєв заявляє: «Кримські татари сьогодні єдині і ніяких партій в ісламі бути не може. В Криму 300 тисяч мусульман, а вони «Всесвітній Халіфат» будувати зібралися. В такий спосіб вони хочуть просто розколоти іслам Криму». Виступаючи на сесії Курултаю М.Джемільов наголосив на тому, що влада, замість спокійного спостереження за постанням «Хізб ут-Тахрір», мала б врахувати те, що ця спільнота «в багатьох країнах світу, в тому числі майже у всіх мусульманських, заборонена як терористична й антиісламська, що орієнтована «звільняти» мусульман від їх національної належності, культури, мови і національних традицій». Партія передбачає в нею створеному «Всесвітньому Халіфаті» залишити лише арабську мову, забезпечити життя за законами шаріату у її витлумаченні їх. Вона демонстративно виявляє свою зневагу до національного гімну, прапора, до багатівікових звичаїв і традицій кримськотатарського народу.

Про те, що влада, на противагу Меджлісу, підтримує «хізбів» свідчить такий факт. Їх громада «Алушта» вирішила видавати надто великим накладом – 5 тисяч примірників – свою газету «Возрождение». Оскільки голова Комітету з інформації Радміну АРК Ш.Меметов дещо затримав дозвіл на видання газети, то з

подання прокуратури його увільняють з роботи. [Доклад Председателя Меджлиса... - С.22].

Але, незважаючи на антимеджлісівську й антимуфтієвську діяльність «хізбів», Курултай, виявляючи в такий спосіб свою над партійність, не відвернувся від них із міркувань того, що вони є співвітчизники кримських татар, що «вони і їх батьки разом зі всіма пережили жахи депортації й приниження режиму спецпереселенців в радянські роки», що вони боролися за повернення на свою батьківщину. «Вони також, як і багато інших співвітчизників, стають на своїй же батьківщині об'єктами дискримінації, позбавлення багатьох законних прав і це, зрозуміло, є сприятливим фактором для появи і посилення подібних течій», зауважив М.Джемільов. [Там само. – С. 23].

Водночас, відкривши протягом 2005 року практично у всіх поселеннях, де проживають кримські татари, свої громади, Муфтіят тим самим поставив перепону появі там якихось інших мусульманських спільнот не підпорядкованих ДУМК. Груднева сессія Курултаю наголосила на тому, що мечеті мають бути заповнені істинними мусульманами, в тому числі й членами місцевих меджлісів. «В цих мечетях не повинні диктувати свої порядки прихильники занесених до нас із-за меж Криму різних сскт». Тим самим була поставлена перепона й створенню на півострові громад ДУМУ, одна з яких вже тут діє. В такий спосіб також створено перешкоду й для подальшого зростання незалежних мусульманських громад (їх нині тут 33), появі якогось іншого від ДУМК управлінського центру.

Певно відчуваючи свою непопулярність на кримських теренах, лідери «Хізб ут-Тахрір» вже дещо по-новому прагнуть витлумачувати свої установки. Так, Абдуселям Селяметов вже заявляє, що «ми в Криму нічого не збираємося будувати, ніякого Халіфату, бо ж для цього тут немає умов. Ісламську державу можна створити лише в країні з ісламською більшістю. Ми визнаємо державу Україна, але ісламське законодавство має бути незалежним. Базові принципи демократії далеко небездоганні, а в нашій системі, яка виходить від Всевишнього, відсутні будь-які недоліки... Нині протистояння виявляється в тому, що під приводом боротьби з тероризмом борються з ісламом як з культурою і політичною заміною західної культури».

Складною для Криму є проблема працевлаштування молоді і переважно з кримськотатарських сімей, які є багатодітними.

Невдоволення молоді своїм соціальним статусом виливається у невдоволення владою і колись може вибухнути її масовими акціями протесту. І тут варто враховувати ті масові невдоволення мусульман, які прокотилися Європою в 2005 році. Вони не були організовані заїзжими нещодавно іммігрантами-екстремістами, як подеколи кваліфікувалося, а чинилися народженими і зрослими вже у Франції дітьми давніх мешканців-мусульман цієї країни, французами у громадянському розумінні і всередині і зовні. Але тут спрацювала та політика кадрової упередженості щодо мусульман, яка, до речі, наявна і в Криму. Молодь з мусульманських сімей має право на життя і працю й не бажає бути гіршою від своїх ровесників іншої нації чи віросповідання. То ж не все, коли йде мова про мусульман чи їхні, навіть екстремістські, дії, слід пов'язувати з Бен Ладеном.

Проте гадаємо, що хоч ми й маємо явне невдоволення мусульманської молоді Криму своїм становищем, все ж повторити французьку ситуацію тут не можемо. По-перше, ситуацію в кримсько-мусульманській уммі контролюють і спрямовують значною мірою такі національні інституції кримських татар як Меджліс і Муфтіят, чого Франція не має у її багатонаціональній мусульманській уммі. По-друге, безпорядки у Франції творили все ж вихідці не з корінного етносу цієї країни, а мусульмани Криму є корінним етносом півострова. По-третє, мусульмани Криму більш толерантні, більш цивілізовані, ніж французькі, а відтак вони до таких погромницьких дій, як у Франції, вдатися не можуть. По-четверте, бійня у Франції носила кимось організовану акцію – такого «кимось» в Криму не існує, бо ж різні дрібні мусульманські структури півострова не є настільки впливовими, щоб підняти якусь спільноту на всекримського масштабу акцію (хіба що локальну). По-п'яте, українським законодавством забезпечена правова підтримка соціальної рівності всіх громадян України без оглядки на їх національну чи релігійну належність, питання лише в тому, як забезпечити дотримання гарантованих законом прав людини на різних рівнях її буття в українському соціумі. По-шосте, наша молодь, в тому числі й із мусульманських сімей, вихована школою і сім'єю на традиціях порозуміння, взаємодопомоги, навіть терпимості. Вона терпеливо чекає від держави оглядки на її проблеми і належного вирішення їх.

В Криму маємо нині ознаки тих процесів сецесії, які відбувалися перед тим, як з'явилися з підспудного сприяння цьому

Росії такі «незалежні» держави, як Придністров'я, Південна Осетія чи Абхазія. Йде процес творення на частині української території суверенної кримської держави шляхом поступового відходу Автономії у різних сферах суспільного життя із-під унітарної влади української держави. Навіть ті (а їх було не так і багато) в Криму, хто вітав настання нової влади після Помаранчевої революції, мають нині повне розчарування в ній, бо ж фактично при владі залишилися регіонівці, а чи ж перелицьовані під «Нашу Україну» ті, хто керував тут і в минулому. Ними ж готується (а спікер парламенту Криму Дейч належить до Партії регіонів) реванш під час чергових виборів до Верховної Ради, бо ж при пропорційній системі виборів, ненадання квот національним меншинам перемогу на півострові антиукраїнських і антитатарокримських сил відвернути практично неможливо. Відзначимо, що належно обгрунтовану проукраїнську регіональну політику України щодо Криму, яка враховувала б питання його історії, етнічного різноманіття, мови, релігії та ін., українська влада не має і, створюється враження, не хоче мати.

Яка роль в цих процесах належить ісламу? Яка реакція його в Криму на них? При з'ясуванні цього питання слід враховувати те, яке місце займає ця релігія, на відміну від християнства, в житті людських спільнот. Якщо для християнина його релігія існує переважно у сфері побутово-домашньому і він абсолютно спокійно сприймає відокремлення Церкви від держави, бо ж ще Ісус Христос зазначав: кесарево – кесарю, а Боже – Богові, то для мусульманина іслам є синонімом його повсякденного, в тому числі й політичного, життя на різних його рівнях і в різних сферах. Відтак проблеми кримськотатарського народу не можна сприймати якось відокремлено від його релігійності. Іслам є способом його діяння і мислення. То ж цілком закономірним і зрозумілим є поєднання в Криму діяльності Меджлісу кримськотатарського народу і Муфтіяту татар-мусульман. Як чинник історичної пам'яті, іслам тут служить засобом консолідації кримських татар, їх інтеграції. Він є також засобом духовної орієнтації цього народу. Зрозуміло, що за такої функціональності ісламу в житті кримських татар вони будуть ближчими до своїх одновірців із-за кордону. Україна за цих умов постає для них чимось чужим, навіть спільником невірних.

Все це зумовлює необхідність позитивної налаштованості Української держави на іслам, забезпечення кримським татарам можливості сповідувати вільно свою віру, яка для них, при

відсутності якоїсь своєї державно узаконеної політичної інституційності, слугує єдиним засобом збереження і утвердження своєї національної ідентичності. Іслам постає тут як засіб мобілізації політичної активності кримськотатарських мас в їх боротьбі за відродження національно-культурної автономії. Установки на таке творення тут не пов'язані з ідеєю утворення на півострові якоїсь ісламської держави Крим. Народ просто, щоб не асимілюватися, не втратити свою самобутність потребує чинників, навіть в політичній формі виражених, свого самозбереження.

Фактом політичних реалій Криму є активне підключення Муфтіяту кримських татар до політичних акцій Меджлісу, придання цим акціям кримськотатарської ісламської оболонки. Це співвідношення за умов використання російською спільнотою півострова Московсько-Православної Церкви як духовного оформлювача своїх інтересів перетворює Крим в конфліктогенний регіон міжконфесійних відносин. Політичний чинник тут всіляко розпалює міжконфесійне протистояння. Наявна серйозна конфліктогенність в кримському суспільстві постає однією з причин радикалізації ісламу на півострові. Державно-релігійна довільність, яка твориться на очах у кримських мусульман, сприяє навіть консолідації частини їх щодо ідеї побудови в Криму своєї мусульманської держави. Складність процесів ісламського відродження в Криму зумовлює саме реінтеграція цієї релігії після повернення її носіїв у вже сформоване протягом півстоліття на півострові винятково московсько-православного середовища. Якщо не брати до уваги 2005 рік, коли кількість громад мусульман в Криму зросла майже на 600 громад і нині становить 918 на протизагу 478 московсько-православним, то в передуючі роки кількість мусульманських спільнот в Криму поступалася московсько-православним десь на 25%. Враховуючи це, влада мала б вирішувати питання релігійного життя без якихось симпатій-антипатій. А оскільки цього немає, то як зауважує той же А.Булатов, «ситуація у сфері міжконфесійних відносин не далека тут від критичної точки і якась незначна спровокована акція може постати детонатором серйозного конфлікту в Криму». [Голос Криму. – 2005.-№ 47]

Україна має належно оцінити і враховувати те, що як Меджліс, так і Муфтіят кримськотатарського народу у свій спосіб обстоює її суверенність на її ж територіях, право на своє національне самовизначення і цілісність як держави. Той факт, що

на засіданнях Верховної Ради її депутати – лідери кримськотатарського народу М.Джемільов і Р.Чубаров виступають українською мовою, яку, як державну, згідно Закону про мови мають знати всі державні службовці, підкреслює визнання ними навіть в такий спосіб поширення державності України і на Крим, а по-друге – засвідчує їх високий рівень культури й насамперед достатню ментальність, бо ж депутати-росіяни, проживши може й все життя на українських теренах, часто інтелектуально імпотентні в опануванні мови, яка є тут державною, мовою корінного етносу. Саме кримські татари вводять у своїх національних школах в Криму обов'язкове вивчення української мови. Разом з тим, не потураючи забаганкам УПЦ Московського Патріархату на єдине представництво Православ'я в Криму, Муфтіят ДУМК вийшов із міжконфесійного об'єднання «Мир – дар Божий», посилаючись на те, що одним із співголів організації має обов'язково бути єпископ Церкви Київського Патріархату і до об'єднання мають входити в ролі активних членів представники власне українських церков – греко-католицької і Київського Патріархату.

Під час президентських виборів кримськотатарський електорат, керуючись власною національною свідомістю і водночас установками своїх вищих представницьких органів – Меджлису та Муфтіяту, віддав в персважній більшості свій голос за кандидата, який обстоював українськість України. Як засвідчили спостереження, із десь 120-122 тисяч кримських татар, які брали участь у виборах, біля 108 тисяч проголосували за В. Ющенка. Із 15,41% голосів кримчан, поданих за В. Ющенка, приблизно 10,5% становили голоси кримських татар.

Враховуючи проукраїнську налаштованість кримських татар, російські політтехнологи всіляко прагнули розкрутити ідеї антиукраїнської їх орієнтованості. Саме з їх подання в документі VI Курултаю міжнаціонального об'єднання тюркської молоді з'явилися слова, що «українська держава сприяє в Криму системі апартеїду» щодо кримськотатарського народу. Під впливом цих агітацій молодіжна ісламська організація виступила за створення на півострові своєї державності і визнання кримських татар на ньому титульною нацією. Президент Українського Фонду досліджень і підтримки корінних народів Надір Бекіров за «порушення прав кримськотатарського народу, невирішеність їх при всіх владах в Україні» навіть звернувся із скаргою на геноцид України до ООН.

Оскільки владні органи як Криму, так і України виявляють неспішність, а то й байдужість до вирішення проблем повернутого із заслання кримськотатарського народу, то цю функцію цілком виправдано перебрав на себе Курултай як представницький орган цього народу, а в перервах між його засіданнями - Меджліс. Якщо на перших порах діяльності цієї практично політичної інституції Муфтіят мусульман Криму діяв відсторонено від неї, а муфтії Ефенді Ібрагімов всіляко протидіяв будь-яким впливам Меджлісу на духовне життя мусульман, то з 1995 року новий глава ДУМК Нурі Мустафаєв виступив за активну участь мусульман Криму у вирішенні політичних проблем національного руху кримських татар. Таку ж лінію відносин Меджлісу і Муфтіяту активно проводить і нинішній глава ДУМК Емірالی Абласєв.

Меджліс постає своєрідною формою організації політичного життя кримських татар. Хоч він і не є якоюсь державно-узакононою громадською структурою, на правах лише консультативного органу представляє інтереси кримськотатарського народу при Президенті України, але він, незважаючи на це, займається активною зовнішньополітичною діяльністю, особливо у мусульманському світі. Керівники Меджлісу зустрічаються з державними діячами мусульманських країн, керівництвом всіляких мусульманських міжнародних організацій. Меджліс запрошують на різні міжнародні форуми мусульман, він має свої представництва у ряді країн.

Відносини Меджлісу і Муфтіяту нагадують принцип функціонування державної релігії. Курултай практично визначає форми діяльності мусульманських спільнот. Так, він вніс до Статуту ДУМК зміни, згідно з якими має право відсторонювати будь-кого, а т.ч. й муфтія, якщо має місце порушення світських чи релігійних канонів, виявляється прагнення нехтувати особливостями менталітету кримськотатарського народу, спроби розчинити татар в середовищі інших народів. «В разі нав'язування чужих звичаїв і розпаловання чвар на ґрунті віри кимось з членів Муфтіяту, - зауважує М.Джемільов, - мусульмани залишають за собою право вивести їх із складу Муфтіяту будь-коли». В Статуті ДУМК наявна стаття про його підпорядкування не лише Курултаю, а й Меджлісу. В Муфтіяті з'явився постійний представник цього органу з широкими повноваженнями. Відтак вирішення проблем внутрішнього життя, зв'язків із зарубіжними мусульманськими структурами стало узгоджуватися. І хоч дехто називає нинішній

Муфтіят Криму «кипеньковим» Меджлісу, проте таке поєднання дій має для кримськотатарського народу і свої позитивні вияви. Насамперед це служить засобом протидії всіляким розколам цього народу, відверненню проникнення в його середовище небажаних тенденцій, зокрема ваххабізму. Іслам слугує для Меджлісу засобом етнополітичної мобілізації, зв'язку із мусульманським зарубіжжям, виокремлення кримськотатарського народу із слов'янського світу і збереження його в інославному оточенні. Як це вірно відзначила дослідниця кримського ісламу Е.Муратова, «в Криму іслам виконує роль символу в націоналістичних проєктах Меджлісу, в політиці якого відчувається певна чітка межа, що відокремлює широку сферу загально-мусульманської духовності, солідарності, культури від завдань організованого національного руху, від його політичної програми. Установка на відродження національної державності не пов'язана з ідеєю створення ісламської держави в Криму».

Водночас маємо і якесь подвійне розуміння самого ісламу його лідерами в Криму. Якщо одні з них, зокрема в керівництві Меджлісу, вбачають своєрідність кримського ісламу в його народності, включенні в нього традиційних духовних особливостей кримськотатарського народу, то інші, в тому числі й муфтії Еміралі Абласв, заявляють, що «не може бути ні «кримського ісламу», ні «арабського», ні «турецького». Іслам може бути лише єдиним». Зрозуміло, що така інтерпретація ісламу залишає простір для діяльності на кримських теренах різних зарубіжних мусульманських місіонерів, насадження ними тут, із-за незнання особливостей ментальності кримських татар, ісламу у великому різноманітті наявних нині в світі його виявів. Цим можна пояснити зокрема те, що в Криму, поруч з громадами, які підпорядковані ДУМК, існують також громади ДУМУ, є симпатичні Партії мусульман України, яка, як відомо, підтримується Духовним Центром мусульман України.

Іслам дійсно не може бути кримським у його віроповчальній системі. Проте віддаленість від ісламських центрів і тривала відсутність зв'язків з ними, співіснування поруч з християнськими конфесіями, активний вияв в повсякденному житті татар їх побутових і сімейних традицій та обрядів все ж витворило те, що цей іслам по праву називають тут народним, кримськотатарським.

Фактом є те, що процес ісламського відродження кримськотатарського народу має дещо заполітизований характер, оскільки цей процес тісно пов'язаний з прагненням кримських

татар віднайти для себе в якихось формах свою національно зорієнтовану суспільну інституалізацію. Певно тому, визнаючи позитивну роль ісламу в етнічній мобілізації кримськотатарського народу, Меджліс всі свої політичні акції проводить водночас і під ісламськими гаслами солідарності з використанням при цьому ісламської символіки. Проте сприймаючи етнізацію кримського ісламу, Меджліс водночас прагне не допустити його повну політизацію. Так, він всіляко протидієв налагодженню зв'язків ДУМК з Партією мусульман України, яка в роки своєї діяльності всіляко використовувала іслам як засіб ідеологізування сепаратистських рухів, протидії незалеженню України. Меджліс разом із Муфтіятом всіляко протидіють процесу російського опраправлення Криму. Виявами цього зокрема був відомий «хрестоповал» 2000 року, протидія побудові московсько-православних храмів на історично значимих земельних ділянках півострова, співпраця ДУМК із кримською єпархією Київського Патріархату та ін.

На четвертій сесії IV Курултаю кримськотатарського народу, яка відбулася в грудні 2005 року, особливий акцент було зроблено на несприйнятті цим народом релігійно-політичних вчень ваххабістів і партії «Хізб ут-Тахрір», загальна кількість послідовників яких складає на півострові десь біля тисячі осіб, а активних діячів цих течій – салафітів і хізбиків – десь 70-80 осіб.

Що відштовхує кримських татар від цих рухів? Про це у своїй доповіді на Курултаї М.Джемільов сказав більш ніж конкретно: «Проблеми відродження рідної мови, відбудови національної культури, відродження національних прав та інше їх абсолютно не хвилюють. Та й говорять вони переважно російською мовою, а головне – своїми ворогами вони вважають Америку і Західні країни... Очевидно, що вони не усвідомили те, що якби не ці «прокляті» ними Америка і Захід, то вони ще й зараз жили б в місцях висилки кримських татар комуністичним режимом». Джемільов наголосив і на тому, що ваххабісти навіть сури й аяти Корану витлумачують спотворено. «Інколи витлумачення ними тих чи інших сторінок Корану доходить до крайнього примітиву і вражає взагалі повною відсутністю якоїсь розумної логіки». [Доклад председателя Меджлиса... – С. 19-22]

Хоч прихильники «Хізб ут-Тахрір» і заявляють про свою неучасть у виборчому процесі до Верховної Ради України, оскільки українська держава, з їх аргументації, не є мусульманською, проте

вони водночас, як це показали минулі президентські перегони, все ж віддавали свої голоси за проросійсько налаштованого кандидата в Президенти В. Януковича. При цьому спрацьовували не лише прагнення хізбиків хоч якось «насолити» Меджлісу і Муфтіяту, а й ті «заохочення», які роздавала Партія мусульман України – партія, яка, до речі, саморозпустилася на всеукраїнському рівні, ввійшовши до складу «регіонів», але з явно політичних мотивів збереглася в Криму.

Фактом є нинішнє маневрування Меджлісу між різними течіями ісламу, різними ісламськими країнами. У своїх зв'язках із суб'єктами ісламського світу він дотримується прагматичної вибірковості. Водночас Меджліс займає помірковану позицію і щодо інших політичних сил в Криму, стоїть «на принципах співіснування без насильства, без проявів агресії як методу досягнення своєї мети». Як зауважує голова Ліги кримськотатарських юристів Еміне Авамілева, всі проблеми політичного життя Меджліс вирішує «толерантно, в рамках закону, традицій нашого національного руху». [Україна молода. – 2004. - 6 квітня]. Що ж сприяє загостренню в Криму міжконфесійних і внутрішньоісламських колізій?

Назвемо передусім зовнішні чинники, бо ж вони нині постають основним фактором дестабілізації ситуації в ісламі Криму. По-перше, це пильна увага ісламських країн, а то й мусульманських партій зарубіжжя, до спільнот мусульман Криму і прагнення в той чи інший спосіб знайти серед них своїх послідовників та однодумців (часто навіть всупереч інтересам Муфтіяту півострова). По-друге, вибіркова і прагматично зорієнтована гуманітарна і фінансова допомога різних зарубіжних мусульманських інституцій та спільнот. По-третє, міжнародні зустрічі із представниками різних ісламських держав та інституцій за їх запрошенням, агітаційні приїзди до Криму з місіонерським покликанням представників від різних мусульманських держав і об'єднань. По-четверте, підготовка імамів в мусульманських університетах чи медресе зарубіжжя з відповідно сформованими установами, а то й відповідно заангажована підготовка їх викладачами із зарубіжжя у відкритих в Криму за допомогою якихось закордонних спільнот мусульманських навчальних закладах.

Поява в Криму мусульманських спільнот, які займають опозиційну позицію щодо ДУМК, зумовлена також саме

зовнішніми чинниками, зокрема конкуренцією між собою таких мусульманських країн як Туреччина і Саудівська Аравія. Якщо перша побудувала в Криму 16 мечетей й дала освіту 27% імамів, то друга побудувала їх аж 29 (при цьому лише в 2002-2003 роках – 17). Причетність Саудівської Аравії до будівництва третини мечетей в сімферопольському районі спричинила формування тут об'єднання незалежних мусульманських спільнот, які відмовляються визнати над собою верховенство муфтіяту ДУМК.

Внутрішніх чинників дестабілізації ситуації в ісламі Криму ще більше. Насамперед це недосконала державна політика України у сфері релігії і міжконфесійних відносин, а то й взагалі відсутність в Української держави науково обґрунтованого бачення проблем ісламу. Негативні наслідки спричинює також втручання в релігійне життя політичного чинника, зокрема мусульманських партій, привнесення в нього під різними приводами інтриг і протистоянь. Варто наголосити водночас і на розмитості релігійних традицій мусульман Криму, наявності серед кримських татар різних маргінальних груп, що створює сприятливий ґрунт для походеньок по ньому різних течій ісламу. Відчувається також дефіцит осіб з належною мусульманською освітою. Позначається на ситуації в ісламі Кримської Автономії і поєднання тут релігійних питань із соціальними, економічними, політичними, етнічними, особливо налаштованість кримських росіян на приєднання півострова до Росії, сутички їх із татарами з різних приводів, їх упередженість щодо цього народу, в також надмірні дії щодо мусульман при різних конфліктах представників силових структур, ігнорування проросійською владою питань виділення землі татарам, їх трудовлаштування, освіти рідною мовою та ін.

Активізації ісламу в політичній сфері сприяє невирішеність ряду його проблем, зокрема: неповна реституція майна, відібраного із-за депортації кримських татар і заборони на діяльність мусульманських громад; ігнорування кримських татар при проведенні державних акцій; не виділення земельних ділянок для побудови мечетей; відсутність на рівні локально-державних свят Курбан-байрам і Ураза-байрам; коопераційна модель відносин влади з Московсько-Православною Церквою і сепараційна – з ДУМК; використання з метою «обґрунтування» права на приєднання Криму до Росії російсько-церковного чинника й ігнорування ісламського при визначенні права кримських татар на свою культурну автономію тощо.

Враховуючи надмірну колізійність у великому різноманітті її виявів у суспільному житті Криму, зауважимо, що це може стати реальною перепорою для входження України в Об'єднану Європу. Остання не зможе прийняти до числа своїх повноправних членів країну, в якій наявні конфлікти на сепсесіоністській основі – з одного боку, на відцентровому устремлінні кількісно домінуючого російського етносу на вихід з України і прислання до Російської Федерації, а з другого – на устремлінні кримських татар на основі права автохтона створити в Криму свою культурно-національну автономію. Україна аж ніяк не може задовольнити відцентрові устремління росіян, бо ж їхня присутність на кримських теренах не має історичного виправдання і колонізація Криму росіянами була свідомим анексійним діянням ще царської, а опісля комуністичної влади. Прагнення ж кримських татар до самозбереження через утворення своєї культурної автономії цілком обґрунтовані: вони живуть на своїх історичних землях, їм треба якось зберегтися як етносу.

Відтак українська влада має думати не над тим як асимілювати Крим в Україну, що звучало в деяких неконкретизованих заявах Президента В.Ющенка, а як гарантувати національну суверенність кримських татар в Українській державі. Тому можна зрозуміти той гнів, який висловила у своєму відкритому листі В.Ющенку організація старійшин кримськотатарського народу «Намус»: «Україна продовжує нині політику, яка межує з культурно-національним геноцидом, який почала колись Росія з анексії Криму. Ми – не українська нація, як Ви любите говорити. Ми – кримські татари і є частиною народу України. Ми рішуче відкидаємо стратегічну установку на асиміляцію нашого народу на його рідній землі». [Голос Крима. – 2005, 7 жовтня].

Водночас кримських татар не влаштовує і прагнення Києва вирішувати їх проблеми, виходячи з того, що вони є однією з національних меншин Криму, тобто нарівні з меншинами німців, греків, болгар, інших. «Якщо ми й надалі розглядатимемо кримських татар як одну з нацменшин, - зауважив М.Джемільов, - то зайдемо в глухий кут. Не можна вирішити наші проблеми на основі Закону про національні меншини в Україні. Слід враховувати й колективні права народу... Україна має забезпечити кримських татар рівними правами з іншими – в мовному питанні, в представництві в органах влади».

Проте від себе зауважимо, що кримських татар мала б хвилювати не стільки асиміляція їх в Україну, бо ж українці ніколи не вивляли якогось прагнення до знищення самотності тієї чи іншої етнічної меншини, що в силу тих чи інших умов сформувалася чи з'явилася на їх теренах, а асиміляція їх в російство, бо ж цьому народу від природи притаманне прагнення все ділити по принципу Папандопуло: це моє, а це знову моє. Саме тому, певно з врахуванням цього чинника, на черговій сесії Курултаю звучали застереження, що «без системи освіти на рідній мові виростає трагічна перспектива повної асиміляції (молоді в російсько-ментальне середовище – А.К.) і зникнення самої нації». [Там само. – С. 16].

Різні політичні сили Криму в дні передвиборчих перегонів до Українського парламенту всіляко мусують поняття «кримський народ». Все це робиться з метою обґрунтувати наміри Партії регіонів федералізувати Україну, бо ж поруч з кримським в програмах деяких унісонних з регіоналами партій з'явилися донський, русинський, галичанський, новоросійський народи. Потім, з утвердженням в громадській думці такого поділу України на названі «народи», відбудеться (чи з метою приєднання цих кусків до Росії, а чи ж з метою не допустити Україну в Європейські структури) розшматування її на окремі сепцісіоністські державки.

Кримські татари в цей складний для України час постали на півострові єдиною силою, яка не сприймає ідею ліквідації України як самостійної держави. «Є сили, які взагалі не хочуть нас розуміти, хочуть приєднання України до Росії, - зауважує глава Меджлісу Мустафа Джемільов.- З ними у нас спільної мови бути не може». [Україна молода. – 2005. – 2 листопада]. Водночас кримські татари підтримують інтегрування України в Європейські структури. Той же М. Джемільов сказав: «Ми зараз стоїмо перед дилемою: чи ми будемо незалежною, могутньою, інтегрованою в європейську систему демократичною країною, де поважатимуть права всіх національностей, всі громадянські й політичні права, де буде забезпечений гідний рівень життя. Чи ж ми будемо залишатися додатком колишніх імперій, де й надалі пануватимуть корумповані чиповники, олігархи, принижуватимуть людську гідність, а більшість населення вестиме жалюгідне існування». [Україна молода. – 2004. – 17 червня].

Проте, визнаючи півострів невід'ємною складовою Української держави, кримські татари водночас сприймають

насторожено прагнення Кисва провести українізацію півострова без врахування його історичного минулого і нинішнього етнічного складу. Крим все ж є історичною Батьківщиною для кримських татар. Для росіян нею є Росія, яка прихотила півострів від «територіальної скупості» ще у вісімнадцятому столітті. Українці в Криму також, як і росіяни, не автохтони, а зайди. То ж історія розпорядилася так, що Крим став пізніше полінаціональним і поліконфесійним. Ця ж історія і наслідки її діяння актуалізує нині питання перед кримською владою гарантування толерантності відносин суб'єктів цієї множинності. А оскільки державна влада півострова з часом фактично стала винятково російською, московсько-православною, то кримські татари створили свій національний керівний орган – Меджліс, випередивши цим на 15 років Майдан, зорієнтований на створення в Україні української держави в особі українського Президента і української Верховної Ради. З цим органом Українська держава мала б рахуватися, сприяти його діяльності, а не діяти так, нібито його й немає.

Ігнорування українською владою інтересів кримськотатарського народу, його намірів до самовираження і протидію асиміляції в російську більшість спонукає керівництво Меджлісу до пошуку самостійних шляхів виходу із запрограмованого російськими імперіалістами подальшого розвитку Криму, пошуку своїх шляхів виходу на міжнародний рівень. Тут для них значимою є співпраця із Міністерством у справах релігії Туреччини, яке стало репрезентувати їх інтереси у різних європейських структурах. Водночас Анкара по лінії Червоного Півмісяця подає гуманітарну допомогу кримським татарам, створює при участі кримськотатарських бізнесменів сумісні підприємства. Завдяки їй в ряді кримськотатарських поселень збудовано мечеті. Маючи з 1997 року постійні зв'язки з Турецьким Агентством міжнародної співпраці, Меджліс лише в 2003 році одержав від нього 1,5 млн. гривень фінансової допомоги.

Туреччина надає кримським татарам матеріальну допомогу у сфері освіти й культури, забезпечує навчання кримськотатарської молоді в навчальних закладах цієї країни. Допомога надається не лише у сфері світської освіти, а й релігійної. Так, до 2002 року на теологічних факультетах університетів Туреччини одержало освіту десь дві сотні громадян Криму. Туреччина допомогла відкрити на півострові 5 медресе. До 2002 року в них одержали теологічну

освіту біля 400 осіб. В 2003 році при допомозі турецького міністерства у Сімферополі відкрито Вище духовне медресе Криму.

З одного боку, можна лише вітати орієнтацію кримських татар на Туреччину, бо ж знаємо, що в цій країні сприймається не лише мусульманська, а й європейська, навіть китайська і японська культура. Туреччина – світська країна. В ній релігія відокремлена від держави, діють світські закони, наявні світські суди, а не суди шаріату. Тут визнається рівність чоловіка і жінки, існує доступ до сучасних здобутків культури, зокрема літератури, телебачення.

Позитивним є й те, що турецька версія ісламу, для якого нація як така не існує, не є настільки зденаціоналізованою як іслам арабського світу. Вона визнає національні форми буття духовності. З цього приводу заступник муфтія Криму З. Куртнезір заявив: «Те, що добре арабам, нам не підходить, у нас свої традиції, що склалися віками. Релігію батьків слід берегти. А так звані ваххабіти – це неграмотні люди, далекі від релігії. Вони схоплюють лише те, що лежить на поверхні – бороди та ін.». Сприймаючи іслам в його європейському одягненні, кримський татарин відтак може відчувати себе водночас і мусульманином і кримським татариним, тобто за допомогою ісламу певним чином самоідентифікуватися. Гадаємо, що співпраця з Туреччиною кримським мусульманам в цьому не завадить.

Меджліс кримськотатарського народу віддає перевагу орієнтаціям на турецький, а відтак західноєвропейський іслам в силу дії ряду чинників:

1. ця форма ісламу дає можливість враховувати національні проблеми його поширення і сприйняття, зберігати його національні самовияви, як в Криму говорять, «народний іслам»;
2. мати імамами й неналежно освічених осіб, з елементарним рівнем підготовки (в Криму нині лише 25% імамів мають спеціальну освіту);
3. орієнтація лише на одну із традицій ісламу слугує духовним підґрунтям єдності кримськотатарського народу.

Проте, з іншого боку, орієнтація кримських татар на Туреччину приховує в собі й можливі в перспективі деякі небажані процеси. Кримськотатарська етнічність близька до турецької. Вони мають спільну тюркську основу. Відтак Туреччина буде зацікавлена у створенні в Криму якоїсь кримськотатарської автономії, а то й з часом і самостійної держави. Це дасть їй більший простір мати півострів з часом під своїм контролем і впливом.

Певно цим можна з'ясувати ту увагу, яку приділяє Туреччина кримським татарам. Все це – хочемо ми того, а чи ж ні, але при певній байдужості Києва до проблем кримськотатарського народу, формуватиме у нього відцентрові щодо України позиції.

Зрозуміло, що при цьому Туреччині прийшлося б враховувати геополітичні, етноконфесійні та економічні реалії Криму. А вони такі, що процес суверенізації півострова і включення його в контекст державницьких інтересів цієї сврозіатської країни нереальний. Та й Росія нині взяти собі Крим із всіма його економічними, політичними, національними, релігійними реаліями взяти не може.

Але в Криму прагнуть віднайти свої інтереси й деякі інші країни мусульманського світу, зокрема Саудівська Аравія, Алжир, навіть Іран. Кримські терени служать полем активної діяльності їх місіонерів і благодійників. Знаючи, що зарубіжне мусульманське місіонерство спричинює розколи в кримськотатарській уммі, відмовитися повністю від допомоги зарубіжних ісламських організацій, мусульманських країн Меджліс не може. Це насамперед тому, що кримські татари не мають ще належної матеріальної бази для вирішення складних проблем свого життя. До того ж, Муфтіят не має достатньої кількості свого кваліфікованого ісламського духовенства, яке контролювало б процес духовного відродження кримських татар після повернення їх з депортації.

З врахуванням цієї ситуації Меджлісу кримськотатарського народу приходиться «маневрувати» між різними країнами ісламу. Усвідомлюючи загрозу національному буттю кримських татар радикализованого ісламу, Меджліс у своїх зв'язках із суб'єктами мусульманського світу дотримується вибірковості.

Маємо визнати те, що домінуючу роль в житті кримськотатарської спільноти інституалізований іслам відіграти нині не може, бо ж мусульманське духовенство Криму ще не постає як самостійний соціальний прошарок кримськотатарського народу. Насамперед це тому, що його не так і багато. Окрім цього, не визначений ще соціально-юридичний статус імамів мусульманських спільнот, які, як правило, призначаються Муфтіятом за погодженням з Меджлісом. До того ж, як це засвідчили президентські вибори, вони займають часом відмінні суспільно-політичні позиції, хитаються між установками різних інституцій ісламу.

То ж визнаємо, як факт, те, що єдиною організованою силою, яка нині протистоїть сепаратизму Криму, обстоює органічну включеність півострова в Українську державу є спільнота кримських татар, організована Меджлісом цього народу. «Вирішення всіх своїх проблем кримські татари пов'язують саме з державою Україна», - зазначає М.Джемільов. Як пише Іса Ахметов в «Голосі України» (23 вересня 2005 р.), «потрібно зберегти Крим у складі України, присікти функціонування і дії в Криму проросійських партій і блоків, протидіючи формуванню козацтва, а також проаналізувати роботу ЗМІ, що розпалюють міжнаціональну ворожнечу».

Відтак інтерес мусульман Криму до демократії можна найкраще зрозуміти, маючи ясне уявлення про реальність, в якій живуть мусульмани. Держава певною мірою забезпечила їм свободу релігійного вибору відповідно до їх національної традиції, але вона не створила умов вільного практикування ісламу. На завершення можна сформулювати таку закономірність: чим менше Українська держава цікавиться долею кримських татар, тим меншу підтримку одержує вона з їх боку, тим більшою є тяга їх до власної автономії, а то й самостійної державності. Враховуючи національну картину Криму, на півострові має бути не політика українізації, а українства. Хоч українці тут стаповлять 24%, вони не мають піддаватися асиміляції. А підтримувані іншими етнічними громадами, мають постати тут фактором стабілізації суспільного життя, формувати на півострові багатонаціональну спільноту, поєднану єдиною метою і толерантністю відносин.

Від вирішення Україною проблем кримськотатарського народу значною мірою залежить її членство в СОТ, Євросоюзі і навіть в НАТО, до яких Меджліс звернувся зі своїми скаргами. В ухвалі останньої сесії Курултаю сказано: «Курултай кримськотатарського народу вважає, що входження України в Європейський Союз, інші міжнародні організації має бути пов'язаним із подоланням наслідків геноциду і відновленням прав кримськотатарського народу». Перед Урядом України також порушено питання визнання Українською державою депортації кримських татар як геноциду щодо цього народу. Правда, тут постає питання, а чому це має визнавати саме Українська держава, бо ж не з її волі це робилося та й не мала вона тоді своєї незалежної юрисдикції. До того ж, Крим, коли було здійснено депортацію, територіально не належав Україні. Скоріше депортацію як вияв

геноциду щодо кримськотатарського народу мали б визнати міжнародні організації, зокрема ООН, а відповідний документ щодо цього має подати все ж Україна.

Досвід функціонування ісламу в Криму і стосунків з ним тут влади засвідчує необхідність зміни в Україні концепції державно-церковних відносин на концепцію державно-конфесійних відносин. Українська держава має враховувати у своїй діяльності особливості функціональності мусульманської релігії в Криму. Відносини між державою і ісламськими спільнотами мають бути партнерськими. Насамперед їй слід сприйняти як органічний вияв специфіки ісламу поєднання діяльності Меджлісу кримськотатарського народу і Муфтіяту кримських мусульман. Це не є політизація, як дехто кваліфікує цю єдність дій, це не кишеньковість Муфтіяту щодо Меджлісу, а об'єктивний чинник самозбереження народу в несприятливому для нього оточенні, відпірний засіб всілякій протидії його прагненням до здійснення сподівань, які він мав, вирішивши повернутися на свою історичну батьківщину із депортації. За нинішніх умов поява і діяльність в Криму будь-яких мусульманських партій, інших мусульманських спільнот, ніж тих, що підпорядковані ДУМК, матиме згубний наслідок для здійснення перспективних побажань кримських татар. То ж навіть ресстраційна підтримка органами державної влади Криму мусульманських спільнот, які протистоять Муфтіяту кримськотатарського народу, працює на його роз'єднання тоді, коли потрібна йому єдність зусиль.

Формуючи свою специфічну концепцію відносин до ісламу як релігії, Українська держава мала б насамперед сприйняти його як органічну складову свого релігійного поля, одну з традиційних релігій української землі. Варто також позбутися підходу до ісламу як релігії, яка нібито утримує в собі якусь потенційну небезпеку, а дивитися на неї як на одну, поруч з християнством, духовних сил, що може слугувати культурному і моральному відродженню України з великим різноманіттям її намірів щодо входження після 350-річної колоніальної неволі в світ європейської цивілізації. То ж іслам слід не витіснити із суспільного життя, а спрямовувати його активність в русло інтересів України. Можливо, що окрім загальноукраїнської державної концепції ставлення до ісламу мали б право на своє самостійне існування й регіональні концепції, зокрема кримська і донецька.

Президент В.Ющенко чомусь прагне поєднання лише Православних Церков України і закликає в своїх промовах до реалізації цього його бажання. А між тим варто звернути увагу і на єдність мусульман України. Зрозуміло, що організаційно поєднати іслам кримських татар з ісламом татар волзьких, інших національних меншин практично неможливо, але досягти толерантності відносин їх спільнот можна. Можливим є створення Єдиного Духовного Центру мусульман України, в якому б співголовами були глави чотирьох

нині діючих в країні мусульманських об'єднань. Центр мав би працювати на піднесення авторитету ісламу в країні, подання його як складової культурного життя багатонаціонального народу України. Певно що із-за особистісних амбіцій керівники мусульманських центрів не здатні самостійно вийти на позицію діалогу і порозуміння. Тут потрібна посередницька роль держави, не партій, бо ж вони, зокрема Партія мусульман України, розглядається як регіональна партія донецьких олігархів, за визначенням Меджлісу, «партія ворогів мусульман Криму».

Фактично поліетнічна Україна не має шукати шляхів інституалізації національної ідентичності на основі лише Православ'я, бо ж ця конфесія вже не є в нашій країні абсолютно домінуючою. До того ж, будуючи громадянське суспільство і йдучи в Об'єднану Європу не слід релігійний чинник хоч в якійсь формі актуалізувати в тій чи іншій сфері суспільного життя, бо ж це обов'язково пов'язано із виокремлення до півня державної чи фаворизованої тієї чи іншої релігії. Інші за цих умов будуть певною мірою обділені, а то й упосліджені. Серед останніх виявиться й іслам як релігія етнічних меншин. Зрозуміло, що такий стан не влаштуватиме ісламські спільноти, а це буде сприятливим ґрунтом для появи на наших теренах екстремістського ісламу.

Варто продумати також форми можливої матеріальної допомоги мусульманським громадам, насамперед у будівництві мечетей, підготовці в Україні для конфесії духовних кадрів. Останнє особливо важливо, бо ж, як засвідчує досвід, навчання в зарубіжжі має дві вади. З одного боку, випускник закордонного медресе не знатиме мусульманських традицій вітчизняного ісламу, може зазнати впливу різних екстремістських вчень, а відтак вноситиме різні колізії у відносно спокійне життя української мусульманської (в тому числі й кримської) умми. З другого боку, мусульманська молодь наша не має ще належної підготовки

(зокрема – знання мов) і матеріальних засобів для навчання за кордоном, та й не всі звідти повертаються на вакантні місця імамів.

Кримські татари нині є єдиною консолідованою силою, яка в сфері політичного життя дотримується проукраїнської орієнтації, а Муфтіят кримських татар – духовним оформлювачем такої політики. Вражає постійність і обґрунтованість цієї позиції, яка не піддається хитанням, незважаючи на всілякі неузгодженості в політиці навіть нової влади щодо цього народу. Обстоюване кримськими татарами право на свою національно-культурну автономію заслуговує вивчення. Справа в тому, що та автономія, яку має нині Крим, є територіальною і була надана йому без якихось вагомих підстав на те. Це – унікальний випадок у практиці державності, бо ж територіальна автономія є суверенною державою.

Помилка «отців» автономії в тому, що не можна творити її шляхом виривання із цілісної держави куска її території. Росія має десятки автономій, але жодна з них не є територіальною, а є утвореною на основі права націй чи цілісних національних спільнот на своє самовизначення. Бажання кримських татар мати свою культурно-національну автономію історично виправдане і піддається обґрунтуванню різними концепціями державотворення. Культурно-національна автономія – це не політичне утворення, а санкціонована законом спільнотна форма захисту етносу від асиміляції за умов існування його в унітарній державі. Така автономія дає народу можливість зберегти свої культурно-історичні цінності, історичну пам'ять, конфесійну своєрідність, мову, звичаї, художньо-мистецьке різноманіття тощо. Проблеми культурно-національної автономії невдовзі постануть перед всіма народами, які пов'язують своє майбутнє із входженням в Об'єднану Європу. Вони постануть і перед українським народом. Прийдеться тоді йти в науку до кримських татар з проблемою свого самозбереження за умов багатоманіття етнічного.